

Бібліографічні посилання

1. Мейман Э. Введение в современную эстетику: пер.с нем. / Под ред. и с предисл. Ю. И. Айхенвальда. Изд. 2-е / Э. Мейман. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 200 с.
2. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / И. Т. Касавин. – М.: «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2009. – 567 с.
3. Кант И. Сочинения: В 8 т / И. Кант. – М.: Наука, 1994. Т. 5.
4. Длугач Т. Б. Эстетическое суждение в философии И. Канта / Т. Длугач // Новая философская энциклопедия / Под ред. В. С. Стёпина: В 4 тт. – М.: Мысль, 2001. – С. 230-233.
5. Кант И. Соч. в 6 т., Т. 5 / И. Кант. – М.: Наука, 1966.
6. Лоолер Дж. Этика, политика и суждение вкуса: Арендт против Канта / Дж. Лоолер. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7. Философия. – 1997. – №2. – С.16–33.
7. Arendt H. Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought / H. Arendt. – N.Y., 1961.
8. Habermas J. Hannah Arendt: On the Concept of Power / J. Habermas. // Philosophical Political Profiles. – Cambridge, 1985.

Полянская В. Ю. Подходы к анализу политических функций эстетического суждения: эстетика И. Канта и эстетико-политическая концепция Х. Арендт

Исследуются идеи И. Канта и Х. Арендт относительно понимания сущности эстетического суждения, а также его политических интенций и свойств. Феномен эстетического суждения рассматривается в контексте концепции взаимодействия политического и эстетического пространств.

Ключевые слова: эстетика, эстетика политических отношений, эстетическое суждение, политическое сознание, политические ценности, суждение вкуса, политические режимы, политические решения, политические акторы, политические суждения

Polyanska V. Approaches to the political function of the aesthetical judgment research: the aesthetic of Kant and aesthetic-political conception of H. Arendt

The ideas of I. Kant and H. Arendt as to the essence of the aesthetic judgment considering and also its political intentions and attributes are researched. Phenomenon of the aesthetical judgment is considered in the context of the conception of the political and aesthetic spaces interaction. The special attention is paid to the possibility to research the aesthetic judgment as a factor of the political consequence elements forming, the aesthetic effects on the political emotions and judgments.

The special problem of the aesthetic conception in the Kantian philosophy is the need to explication of the transcendental ideas of morality in practice. In Kant's view such explication could be the beautiful objects. But Kant applied to the universal ideas of morality and truth, and this point became the contradictive thinks in political-aesthetic concept of Hanna Arendt. Arendt suppose, that politics itself is the game which can be played by political actors, which play under aesthetical and irrational influence of the concrete political phenomenon or process. And this actors being involved in the political games could not be impartial in their political decisions, but only persons not involved in the political activity in emotional sense could be objective and unprejudiced in their political views and decisions.

The main problem of the aesthetical judgment in political view, which follows from the arguments of Kant and Arendt, is the real political problems of the valuation criteria of the aesthetical judgment.

Keywords: aesthetics, aesthetics of political relations, aesthetical judgment, political consequence, political values, judgment of taste, political regimes, political decisions, political actors, political judgments

Надійшла до редколегії 14.01.2013 р.

УДК 316+321

С. В. Ставченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ ПЕТРА ШТОМПКИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Розкривається основний зміст теорії соціальних криз та революцій П. Штомпки; визначається, що криза і революція являють собою точки біфуркації – моменти, коли динаміка перетворень вимагає певного розв'язання, внаслідок чого зміни можуть призвести до поліпшення або до катастрофи.

Ключові слова: теорія соціальних криз П. Штомпки, соціальні зміни, революція, точка біфуркації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Криза є закономірним станом розвитку будь-якої системи, який формується на її попередніх станах, спонтанно формуючись у суспільному середовищі. Криза є послабленням життєвих сил системи, її нездатність створювати стан рівноваги, досягати раніше поставлених цілей. Проте криза є необхідною фазою розвитку системи, поєднуючи вгасання попередньої якості системи та появу нової якості. Це, по суті, етап перебудови системи, отримання нею стійкого розвитку просування до нових якостей. З огляду на це стає важливим дослідити роль кризи в структурі соціальних (політичних) змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До найбільш відомих моделей соціальних (політичних) змін необхідно віднести функціональний підхід Е. Дюркгейма, Б. Малиновського, А. Радкліфф-Брауна, Т. Парсонса, Р. Мертона, модель «соціокультурних флуктуацій» П. Сорокіна, феноменологічні конструкції П. Бергера, постструктуралістські й постмодерністські концепції, представлені працями М. Фуко, Р. Барта, Ж. Бодрієра, Ж. Ліотара, П. Бурд'є, теорію структурації Е. Гідденса, концепцію морфогенезу М. Арчер, діяльнісно-активістські й діяльнісно-структурні концепції соціальних змін В. Ядова, Т. Заславської та ін. Проте фундаментальним дослідженням у цій сфері є праця Петра Штомпки «Соціологія соціальних змін», в якій здійснено багатопараметричний аналіз історії й сучасного стану науки про соціальні зміни.

Формулювання цілей статті. Мета даної наукової статті полягає у розкритті змісту теорії соціальних криз П. Штомпки і визначенні її значення для осмислення сучасного політичного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок осмислення соціальних змін бере відлік з поділу «соціальної статичності» і «соціальної динаміки», уведеного Огюстом Контом і пізніше розвинутого Г. Спенсером. Запропонована ними методологічна лінія була узагальнена й розвинена пізніше в рамках системного підходу. «Весь концептуальний апарат, який зазвичай використовувався в аналізі змін, бере свій початок, насамперед, із системної моделі, навіть якщо вчені й не усвідомлюють цього й не вважають себе прихильниками системних або структурно-функціоналістських теорій», – зазначає П. Штомпка [2, с. 20].

У рамках системної парадигми соціальна зміна розуміється як розходження в станах системи, що виникає в різні моменти часу. Типологізація змін пов'язана з тими системними параметрами, зміна яких фіксується у спостереженні. Це може бути стан елементного складу (наприклад, спостерігаються людські індивіди, їх дії), відносини між елементами (відносини між індивідами), функції елементів (необхідні дії для збереження порядку), межі системних одиниць, умови їхньої зміни й перетинання (критерії включення в групи, організації), зовнішнє оточення, в якому перебуває система, та інше.

Як альтернативу системної моделі П. Штомпка виділяє морфогенетичний образ суспільства, що став модифікуючим поштовхом стосовно концепції соціальної зміни. Дихотомія статичності й динаміки в рамках такого підходу втрачає значення, оскільки основною ідеєю стає всепроникаюча динамічність соціальної реальності (процесуальність суспільства, процесуальність структур), і при цьому група, організація розглядається не як об'єкт, а скоріше як певна польова структура (ідея соціального поля). У цьому випадку суспільство не може бути стабільним, а бачиться як безперервний процес, структурований потік подій.

На думку П. Штомпки, неможна віддавати перевагу якомусь із цих двох підходів, і «зараз представляється розумним прийняти і ту, і іншу точку зору та виводити базовий концептуальний апарат для вивчення соціальної зміни з них обох» [2, с. 31].

У контексті цих міркувань П. Штомпка формулює положення своєї теорії соціальних криз. На його думку, з падінням утопічного мислення залишилася лише непевність у майбутньому, його непередбачуваність; майбутнє виявляється надто обмеженим, відкритим випадковостям і випадковому розвитку. Більше не існує:

- проекти, орієнтовані на майбутнє, здатні захопити людську увагу й мобілізувати колективні дії (роль, що раніше так ефективно виконували соціалістичні ідеї);

- бачення кращого світу (його забезпечувала утопія комунізму), замість цього є або катастрофічні пророцтва, або прості екстраполяції нинішніх тенденцій (як, наприклад, у теоріях постіндустріального суспільства);

- програми соціальних поліпшень, немає розуміння того, як уникнути песимістичних пророкувань. «Не дивно, – сетує П. Штомпка, – що люди не думають про майбутнє, займають позицію, орієнтовану на швидкоплинний успіх, на одержання негайної вигоди, їхні обрії обмежені щоденним існуванням» [2, с. 57].

Внаслідок усіх цих історичних і інтелектуальних перипетій концепція прогресу була замінена концепцією кризи, яка притаманна суспільній свідомості, в якій переважають песимістичні погляди на соціальну реальність, причому не тільки в слаборозвинених і бідних країнах, але також у провідних і квітучих державах. У зв'язку з цим П. Штомпка пише: «Люди звикають мислити в термінах локальної або загальної кризи – економічної, політичної, культурної» [2, с. 58].

Період стагнації або кризи – економічної, політичної, культурної – негайно поживляє традиції. У важкі часи люди звертаються до досвіду предків, шукають притулку від повсякденних тривог і турбот у минулому. Відроджуються традиції, які уявляються в такі періоди корисними. Найбільш розумною ідеологічною позицією у цій ситуації є «критичний традиціоналізм», який прагне зрівноважити функції й дисфункції тієї чи іншої традиції в кожному конкретному випадку, взяти до уваги її зміст і історичні обставини її утвердження; відкидає помилковий погляд на минуле як на джерело добра й разом з тим уникає іншої крайності, характерної для догматичного антитрадиціоналізму, що заперечує позитивну роль традиції в людському суспільстві [2, с. 98].

У періоди соціальних криз, коли занепадають звичні норми, правила й закони, дискредитується правляча еліта й відкидаються традиції, зростає роль харизматичного лідера. У таких ситуаціях люди звичайно вірять тільки тим, хто не причетний до існуючого порядку. А оскільки походження харизматичної особистості за визначенням полягає в надприродних джерелах, то вона найкраще відповідає цій вимозі [2, с. 332].

В умовах кризи брак харизматичних лідерів визначається щонайменше трьома психологічними факторами [2, с. 332]. По-перше, людям необхідно отримати почуття безпеки, що може забезпечити фігура, яка бере справу до своїх рук. По-друге, люди намагаються компенсувати власні невдачі, непристосованість і вбогість емоційною ідентифікацією з великим героєм, відчуваючи гордість за його діяння. По-третє, маси прагнуть уникнути відповідальності, перекласти її на більш сильного лідера.

У більш стабільних умовах на передній план виступають інші якості, і значення харизматичних особистостей послаблює. Варто також підкреслити, що в різних сферах соціального життя діють власні критерії винятковості. У науці, наприклад, це знання, ерудиція, здатність до творчості; у мистецтві – досконалість виконання, справжня оригінальність форми й змісту; у техніці – ефективність, раціональність [2, с. 332].

Особливу увагу в своїй теорії криз П. Штомпка приділяє революціям як піковим моментам соціальних криз, які він називає революції «найбільш яскравими проявами соціальних змін» [2, с. 367]. Автор «Соціології соціальних змін» революціям присвятив цілий підрозділ «Чого ми не знаємо про революції?». У ньому він виділяє неясні моменти, низиваючи їх «загадками революцій». П. Штомпка нараховує такі основні загадки: 1) фактори, сили або детермінанти революції; 2) причини раптовості, вибухоподібності масової поведінки в період революції; 3) питання про закономірність або випадковість революцій у загальній картині соціальних змін; 4) розбіжність результатів революцій із мріями їхніх ініціаторів, тими міфами, на основі яких відбувалися революційні події; 5) непередбачуваність революцій [2, с. 386].

Ті автори, які додержуються синергетичного підходу, витлумачують кризу і революцію як точки біфуркації, коли системний порядок різко й незворотно змінюється, проте в цей період ще важко зрозуміти, до якого аттрактору він дрейфує.

Тлумачення кризи й революції як точки біфуркації дозволяє побачити з нового боку особливості цих станів соціальної системи. Не даремно одним із найзагадкових місць революцій П. Штомпка визначає їхню непередбачуваність. Ця проблема розбивається на два моменти: пророкування часу настання революції й пророкування її результату, післяреволюційного устрою суспільства.

На думку Л.Д. Бевзенко, революція як біфуркація нелінійної системи не може бути передбачена, якщо вона ґрунтується на лінійній моделі. Ця непередбачуваність набуває не принципового, а інструментального характеру. Якщо ж прогнозувати настання революції, дотримуючись нелінійних моделей, то проблеми непередбачуваності, що виникають, набувають дещо іншого характеру. Робити прогноз щодо настання й перебігу революційних подій, опираючись на такі моделі, можна декількома шляхами. Перший шлях спрямований на те, щоб намагатися будувати математичні моделі системної зміни і за їх допомогою прогнозувати момент настання точки біфуркації, знаючи закономірності або динаміку основних системних параметрів. Неможна говорити про принципову неможливість такого прогнозу, але зробити це надзвичайно важко, оскільки прогнозовані процеси володіють великою складністю в пошуці адекватної математичної моделі, яка б враховувала б усі реально діючі параметри [1, с. 263].

Інший шлях полягає в тому, щоб просто відслідковувати актуальний стан ентропійних суспільних показників, припускаючи, що момент настання біфуркаційних подій, пов'язаний зі зміною системних параметрів, відіб'ється на рівні соціальної ентропії. І в цьому випадку можна говорити лише про принципову можливість такого дослідження. У реальності ж ми зіштовхуємося з цілою низкою труднощів, пов'язаних із процедурою вимірювання соціальної ентропії, тих її реальних граничних показників, за якими можна стверджувати настання біфуркаційного перелому. І найголовніше – неможливість прогнозувати динаміку зміни цих ентропійних показників, оскільки соціальна ентропія – це лише певна симптоматика, а причини, фактори, що її визначають, можуть різко помінятися, вносячи корективи до ентропійної динаміки [1, с. 264].

Неможливість прогнозування революцій П. Штомпка обґрунтовує таким чином: якщо навіть з'явиться теорія, здатна пророчити революцію, то саме пророкування змусить активізуватися захисників старого режиму й у силу цього не збудеться [2, с. 389]. Проте варто брати до уваги, що революція як пік ентропійного зростання пов'язана не тільки з ендегенними, але й з екзогенними факторами, і не всі вони можуть бути доступні керуючим впливам старого режиму навіть у випадку, якби їм було відомо, що своїх граничних показників соціальна ентропія досягне вже незабаром. А ситуація післяреволюційних подій взагалі далеко не завжди однозначно погана для представників старого режиму, що ми можемо спостерігати на прикладі післябіфуркаційних подій у колишніх радянських республіках.

П. Штомпка порівнює настання революції із землетрусом. Перешкоджати революційним змінам, що наближаються, після подолання системою біфуркаційного бар'єра стара влада вже не може. До того вони дійсно мали шанс уникнути цього за допомогою різних антїентропійних заходів, але в момент настання ентропійного піка перешкодити революції можна не більше, ніж землетрусу після поштовху, що наступив.

П. Штомпка доходить висновку, що «теорія революції безглузда, оскільки якщо вона може передбачити революцію, то пророкування будуть спростовуватися, а якщо ж не здатна цього робити, то це не теорія. Найбільше, що ми можемо очікувати від так званих «теорій революцій», то це інтерпретації подій, що відбулися, що саме по собі вже буде великим інтелектуальним успіхом» [2, с. 389]. Л. Д. Бевзенко вважає це висловлення справедливим, якщо взяти до уваги, що таку теорію розуміти в класичному значенні, яка вибудована відповідно до уявлень про всезагальну дію принципу детермінізму. У постнекласичних теоретичних побудовах цей висновок значно пом'якшується, а в рамках синергетических підходів до соціальної динаміки проблема революції як біфуркаційної точки соціальної системи може стати однією із центральних [1, с. 266].

Висновки. У ході аналізу концептуальних положень про кризу, викладених у книзі П. Штомпки «Соціологія соціальних змін», виявилось, що тема кризи споконвічно була характерна для людського життя, де вона позначає перетинання, точки роздвоєння (біфуркації), тобто моменти, коли інтенсифікація процесу вимагає певного розв'язання – позитивного чи негативного. Отже, криза є явище тимчасове й веде до поліпшення або до катастрофи. Однак люди схильні розглядати кризу (в т. ч. соціальну, політичну) як хронічне, всезагальне явище і не передбачають у майбутньому її ослаблення. Ідея кризи прийшла на зміну ідеї прогресу і визначила інтелектуальний клімат та загальний настрій суспільних перетворень.

Політичний характер соціальних криз особливо гостро проявляється в революції, яку П. Штомпка визначає як пікові моменти соціальних криз. Кризи й революції тлумачаться як точки біфуркації, що обумовлює їх принципову непередбачуваність. Ця проблема розбивається на два моменти: передбачення часу настання кризи (революції) й передбачення її результату, післяреволюційного устрою суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

Ставченко С. В. Теория социальных кризисов Петра Штомпки и ее значение для исследования современных политических процессов.

Раскрывается основное содержание теории социальных кризисов и революций П. Штомпки; определяется, что кризис и революция представляют собой точки бифуркации – моменты, когда динамика преобразований требует определенного решения, вследствие чего изменения могут привести к улучшению или к катастрофе.

Ключевые слова: теория социальных кризисов П. Штомпки, социальные изменения, революция, точка бифуркации.

Stavchenko S. P. Sztompka's theory of social crisis and its significance for modern political processes research.

The essence of the theory of social crises and revolutions by P. Shtomky is revealed. According to him, today, to replace the theory of progress the theory crisis came, because since the fall of utopian human thinking stayed only the uncertainty in the future, its unpredictability. In these circumstances, the future is very limited open chance and random development. Crisis of thinking characteristic of social consciousness, which dominated pessimistic view of social reality, not only in underdeveloped and poor countries, but also in leading and prosperous state.

Particular emphasis on crisis communications and traditions. During the crisis, declining the usual rules, regulations and laws, discredited the ruling elite and discarded tradition and therefore the role of the charismatic leader. In such situations, people used to believe only those who are not related to an existing order, which is defined as the product of tradition.

In the theory of crises P. Sztompka important place is given to the revolution as the peak moments of social crisis. The main «mystery» of the revolution is its unpredictability. This problem is broken down into two points: the onset of the revolution prediction and prediction of outcome post-revolutionary social order. P. Sztompka proves the impossibility of predicting the revolutions that even if science can predict a revolution, it will make more active defenders of the old regime that will prevent its implementation. However, if the revolution crossed the point of no return (bifurcation), then there is nothing to prevent it fails. Applying synehretychnyy approach defined the crisis and revolution are the bifurcation point - the moment when the dynamics of change requires a solution, so that changes can lead to improvement or a disaster.

Keywords: theory of social crises P. Shtomky, social change, revolution, the point of bifurcation.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.